

Veronika Završki⁵⁵

DRŽAVNE POTPORE ZA OBITELJI MOBILIZIRANIH VOJNIKA TIJEKOM PRVOG SVJETSKOG RATA U OSIJEKU

Izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/1059014/XFKO9843>

Sažetak

Na primjeru grada Osijeka rad se bavi žalbama i molbama nastalim prilikom procesa utvrđivanja prava te tijekom korištenja državnih potpora za obitelji mobiliziranih vojnika u Prvom svjetskom ratu. Analizom teksta korespondencija vezanih za državne potpore u fondu Gradskog poglavarstva grada Osijeka u Državnom arhivu u Osijeku, u radu se prikazuju pojedinačne situacije nastale prilikom utvrđivanja pripadnosti i iznosa potpore, a koje su dovele do osjećaja nezadovoljstva među žaliteljicama. Korisnice potpora navodile su da im dodijeljeni iznosi nisu dostatni za život u okolnostima inflacije, a one moliteljice kojima potpore nisu dodijeljene ili su smanjene, osjećale su se nepravedno oštećenima. Budući da je korištenje potpora bilo uvjetovano i bračnom vjernošću, lokalna vlast prakticirala je nadzor nad određenim aspektima privatnih života korisnica, pa je u radu istaknut i problem moralnog nadzora.

Ključne riječi: državne potpore; Osijek; Prvi svjetski rat; supruge mobiliziranih vojnika

55 Legatours, obrt za usluge u turizmu, Osijek, Hrvatska, veronika161193@gmail.com

Uvod

Državne potpore zahvaćale su važan dio populacije pozadinske fronte, većinom uručivane suprugama mobiliziranih vojnika, a točke prijepora koje su nastale između organa vlasti te korisnica (i nekorisnica) predstavljaju zanimljiv aspekt pozadinskog života skupine koja je tijekom rata u javnom diskursu isticana kao posebno osjetljiva i teško pogođena ratnim zbivanjima.⁵⁶ Takve potpore usputno su spominjane u kontekstu ratne svakodnevice pojedinih mjesta u Hrvatskoj, a vidljivo je da su predstavljale zahtjevan birokratski pothvat i stvorile pomutnju prilikom utvrđivanja prava na njezino korištenje. U ovom će se radu prikazati tri kategorije problema koje su dovele do nezadovoljstva korisnica (i nekorisnica) u gradu Osijeku: premalen iznos dodijeljene potpore, osjećaj neopravdanog uskraćivanja dodjeljivanja potpore te problem optužbi za nemoralno ponašanje supruga mobiliziranih vojnika. Pri analizi spisa i pisama državnih i lokalnih vlasti korišten je pojam „surogatski suprug“ kojim je objašnjena uloga države u promicanju ženinog sekundarnog položaj spram mobiliziranog supruga ili sina, a radom se pobliže opisuje priroda ovog odnosa u Osijeku.

Kategorizacija problema nastala je analizom spisa 15 kutija u fondu Gradskog poglavarstva u Osijeku (obuhvaćeni pod nazivom „Državne potpore – za obitelji ratnika“) koji se nalazi u Državnom arhivu u Osijeku, a unutar kojih je pregledano 1570 slučajeva.⁵⁷ Većina slučajeva odnosi se na rezultate pojedinih revizija kojima se smanjuju, ukidaju ili povisuju iznosi potpora, ali u pojedinim su slučajevima sačuvane i molbe, odnosno žalbe korisnica i ne korisnica potpore. Za potrebe rada uglavnom su prikazani slučajevi u kojima su se moliteljice i molitelji žalili na odluke ili postojeće stanje, a sustavnim su pregledom utvrđene tri spomenute

56 Između 1875. i 1912., Austro-Ugarska je postepeno uvodila vojne naknade za mobilizirane vojnike te je transformacija zakonskog okvira uključivala i naknadu za obitelj mobiliziranog muškarca. Državne potpore za obitelji mobiliziranih vojnika koje su se dodjeljivale tijekom Prvog svjetskog rata u Austro-Ugarskoj temeljene su na „Zakonu o naknadama za osobe uzdržavane od strane mobilizirane osobe“ (RGBl. 237/1912) iz 1912. godine. Taj je zakon nastao nakon aneksije Bosne i Hercegovine te tijekom Balkanskih ratova, a kao posljedica zahtijevanja sve aktivnijeg građanstva i pritiska javnosti u austrijskom dijelu monarhije. Više u: HSIA, *Victims' state*, 45.

57 Sačuvani slučajevi sadržajno vrlo variraju. Svi su svesci unutar kutija označeni prezimenima obitelji s kojima je korespondencija vođena. Neki od njih sadrže samo jedan dokument s rezultatom kakve revizije ili odluke lokalnih vlasti zbog neprijavljene promjene stanja na terenu, dok drugi slučajevi sadrže cijeli svezak korespondencija između lokalne vlasti i moliteljice, odnosno žaliteljice. Slučajevi su pohranjeni abecedno u navedenim kutijama: HR-DAOS-10, kut. 6434c, 6434d, 6434e, 6434f, 6434g, 6434h, 6434i, 6434j, 6434k, 6434l, 6434m, 6434n, 6434o, 6434p i 6434r.

kategorije problema s potporama koje su bile nerijetke točke prijepora između žena i vlasti.⁵⁸ Istaknuto je 6 primjera žalbi zbog uskraćivanja ili smanjenja potpore (uključujući i jedan slučaj žalbe na dodjeljenje potpore), što su ujedno i najbrojnije vrste žalbi, te 3 primjera molbi za povisivanjem potpore. Konačno, istaknuta su i 3 primjera nadzora bračne vjernosti i ponašanja supruge mobiliziranih vojnika.⁵⁹ Analizi i interpretaciji ovih slučajeva pristupa se kao elementima društvenih događaja, pa se, gdje je moguće, pokušava interpretirati eksplicitno i implicitno značenje pojedinih korespondencija (Fairclough, 2004). Korespondencija nam ne govori koji je točan broj žena u Osijeku imao pravo na potporu tijekom rata, već je svjedočanstvo promjena stanja kod pojedinih korisnica, a prikazuje i nezadovoljstvo onih koji su se osjećali oštećenima.

U proteklih 20-ak godina, posebice tijekom i nakon stogodišnjice obilježavanja početka Prvog svjetskog rata, objavljen je velik broj znanstvenih i stručnih radova, kataloga izložbi i drugih publikacija u kojima je izravno obrađena široka tematika života na pozadinskoj fronti u Hrvatskoj.⁶⁰ Ipak, do danas je napisan samo jedan rad o utvrđivanju pripadnosti i dodjeljivanju državnih potpora za obitelji mobiliziranih vojnika koji je napisao Filip Škiljan na primjeru stanovnika Hrvatskog zagorja.⁶¹ Osim spomenutog rada, o problemima nastalim s državnim potporama pisala je i Branka Boban, ističući problematiku varanja seoskih žena i njihovog prisiljavanja na rad radi ostvarivanja prava na državne potpore, o čemu je tijekom rata u Hrvatskom saboru govorio Stjepan Radić

58 Eliminirani su slučajevi u kojima se ne može utvrditi ishod molbe ili žalbe, odnosno one korespondencije iz kojih nije vidljivo kako su pojedini slučajevi riješeni.

59 U mnogim slučajevima, molbe i druge vrste pisama i zapisnika nastali su u Gradskom pripomoćnom uredu, osnovanom u prvoj godini rata, koji je za cilj imao i olakšati birokratsku pomutnju oko ustanovljivanja prava na državne i druge vrste potpora.

60 Usporedi: HERMAN, „Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historijskim časopisima u razdoblju 1945-1998. god.“ i HERMAN KAURIĆ, „Bibliografija izdanja o Prvom svjetskom ratu 1999-2019.“

61 U pitanju je rad „Molbe za državnu potporu stanovnika Hrvatskog zagorja u vrijeme Prvog svjetskog rata“ autora Filipa Škiljana koji je objavljen 2014. u časopisu *Hrvatsko zagorje*. U radu su iznesene žalbe i molbe stanovnika većinom ruralnog područja, a koje se nalaze u kutiji fonda Varaždinske županije u Hrvatskom državnom arhivu. Autor je opisao molbe koje su pisali supruzi ranjeni u ratu ili oni na dopustu u Varaždinu ili okolici, zatim molbe supruge vojnika koje su s teškoćom same obrađivale zemlju, te roditelja i braće vojnika. Autor je pokazao da su molbe uglavnom svjedočanstvo nedostatnosti potpore za stanovnike ruralnog područja. Žalitelji kojima potpore nisu bile dodijeljene, izražavali su svoje nezadovoljstvo u pismima gdje su „ponekad i preuveličavali težinu svojeg stanja da bi dobili makar nekakav novac.“ ŠKILJAN, „Molbe za državnu potporu“, 14.

(Boban, 2004).⁶² Ipak potpore za obitelji mobiliziranih vojnika u hrvatskoj historiografiji prvenstveno su obrađene u kontekstu humanitarnih akcija stanovništva, dok se državne potpore uglavnom spominju tek usputno (Aralica i Fofić, 2014; <http://omh-marijabistrica.org/radovi/marija-bistrica-i-njezini-stanovnici-u-prvom-svjetskom-ratu/>).⁶³

U stranoj historiografiji tematika državnih potpora koje nisu bile isključivo humanitarni napor stanovnika zaraćenih zemalja obrađena je u kontekstu uvođenja socijalnih mjera u zemljama Europe prije i tijekom Prvog svjetskog rata (Pedersen, 1993; Hsia, 2002). Dodjeljivanjem financijskih potpora za obitelji mobiliziranih vojnika koje su se isplaćivale iz državnog ili lokalnog proračuna sve zaraćene zemlje u Prvom svjetskom ratu željele su riješiti problem odlaska, odnosno mobilizacije primarnog ili jedinog hranitelja obitelji.⁶⁴ Takve potpore trebale su umanjiti brige vojnika oko nezbrinutosti njihovih obitelji koje su ostavili iza sebe, i osigurati bolji fokus vojnika na borbu.

Tematika je osobito inovativno obrađena u kontekstu ženske povijesti unutar koje je nastao pojam „surogatskog supruga“ kojim je opisana uloga države i lokalnih vlasti u životima supruga mobiliziranih vojnika koje su primale državne potpore. No, kako ističe Pedersen (1993), država je dodjeljivanjem državnih potpora iskazivala dužnost prema mobiliziranom vojniku, a ne njegovoj supruzi, pa su zato takve potpore predstavljale nadoknadu koja, iako uručena vojnиковој obitelji, zapravo pripada njemu (Pedersen, 1993, 113). Zbog te sekundarne važnosti žene, potpore su mogle biti ukinute ako supruga vojnika nije izvršavala svoje bračne dužnosti, ponajviše ako mu nije bila vjerna. Drugim riječima, uloga „surogatskog supruga“ omogućila je državi izigravanje moralnog suca i pojačan nadzor nad ponašanjem žena.

62 Stjepan Radić tijekom rata upozoravao je na varanje žena prilikom obećavanja potpora i na izrabljivanje njihovog rada. U prilog sveprisutnosti takvih varanja govore nam i članci u tisku, pa je tako u Osijeku u siječnju 1915. pritvoren Ivan Josip Müller, mehaničar, koji je u Jovanovcu i drugim mjestima osječke okolice izmamljivao od supruga mobiliziranih vojnika novac uz obećanje da će im ishoditi ratnu potporu. „Varanje seoskih žena obećavanjem ratnih potpora“, *Hrvatska obrana* (Osijek), 22. 1. 1915., 2.

63 Vidi: Herman Kaurić, *Za naše junake*.

64 Prema Ute Daniel, očekivanje da država nadoknadi financijski gubitak plaće mobiliziranog muškarca u Njemačkoj nasljeđe je modernizacijskih i urbanizacijskih procesa 19. stoljeća te pruskog zakona iz 1850., modificiranog 1888. Budući da je obuhvaćala širok spektar mogućih korisnika i korisnika, do kraja 1915. oko 11 milijuna individualnih osoba odnosno 4 milijuna obitelji u Njemačkoj koristilo je takvu državnu potporu (Daniel, 1997, 128).

Iako je uvođenje tih potpora omogućilo ženama stvaranje novih veza s državom, a nekima od njih i financijsku samostalnost jer im je prvi put omogućila, kako ističe Susan Grayzel (2002, 23), da same upravljaju novcima koje su podizale, potpore su iznjedrile i razne probleme i nejasnoće oko toga tko i u kojem iznosu ima pravo na njih, što je, pokazuje primjer Austrije, dovelo do prevladavajućeg osjećaja nezadovoljstva i zbunjenosti s odlukama organa vlasti (Healy, 2002, 194).

O problematici implementacije državnih potpora za obitelji mobiliziranih vojnika u austrijskom dijelu dvojne monarhije pisala je Maureen Healy (2004, 193-197) u seminalnom djelu *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*. Na primjeru Beča ocrtala je tri glavne kategorije problema koje su dovele do nezadovoljstva korisnica: premalen iznos dodijeljene potpore, osjećaj neopravdanog uskraćivanja dodjeljivanja potpore te nezadovoljstvo ustrojenjem potpora na način koji je preslikavao ženinu obiteljsku zavisnost.

U slučaju Osijeka, u kojem je zbog njegove vojne uloge i blizine južnom frontu prisutnost vojnika bila snažna, a ženski pokret tek u začetima, treća od ponuđenih kategorija problema nije zabilježena.⁶⁵ Nju je zamijenio problem optužbi o nemoralnom ponašanju supruge mobiliziranih vojnika.⁶⁶ Za muškarce je vjernost državi značila službu u ratu, no za žene mobiliziranih vojnika vjernost državi značila je vjernost suprugu (Grayzel, 2002, 23). U osječkom se slučaju stoga javljaju prva i druga kategorija problema koje je ponudila Healy te treća kategorija važna za osječki kontekst.

Za koga su bile predviđene državne potpore?

Proglasom rata diljem Austro-Ugarske započele su humanitarne akcije prikupljanja potpora za obitelji mobiliziranih vojnika, pa tako i u Osijeku.⁶⁷

65 U osječkim su vojarnama bile stacionirane 78. pješačka pukovnija, 28. domobranska pješačka pukovnija, dijelovi 38. topničke te 12. ulanske pukovnije, a do kraja rata u Osijeku su bili prisutni ruski vojnici koji su upotrebljavani u osječkoj industriji kao radna snaga i bili u redovitom doticaju s lokalnim stanovništvom (Božić- Drljača i Jelaš, 2014, 9).

66 U zanimljivom radu „The Soldier's Wife Who Ran Away with the Russian: Sexual Infidelities in World War I Germany“, Lisa M. Todd je opisala nelagodu javnosti, ali i birokrata, društvenih reformatora, doktora i drugih po pitanju veza između njemačkih žena mobiliziranih vojnika i ruskih ratnih zarobljenika, povezujući iste sa strahovima od špijunaže, spolnih bolesti, razorenih obitelji, smanjenja nataliteta i slično.

67 „Odbor za sabiranje priloga za Crveni krst i za porodice zaostale iza vojnika u boju.“, Narodna

Paralelno se nametnulo pitanje državne potpore. Prema naputku o potpori za obitelji mobiliziranih vojnika, državne potpore dodjeljivale su se na temelju zakonskog članka XI. iz 1882., tj. na temelju kasnijeg zakonskog članka LXVIII. iz 1912. godine.⁶⁸ Pravo na potporu u gradu Osijeku ustanovljivao je gradonačelnik te financijsko ravnateljstvo. Tko je i pod kojim uvjetima imao pravo na potporu svjedoče sačuvane „Isplatnice“ pojedinih obitelji koje sadrže „Uputu za članove obitelji koji su ovlašteni na potporu“. Pravo na potporu imali su supruga, dijete (čak i ako je rođeno izvan braka), pastorče, unuk, otac, mati, očuh, maćeha, djed, baka, otac supruge, mati supruge, brat i sestra ili polubrat i polusestra mobiliziranog muškarca.⁶⁹ Oni su imali pravo na potporu samo ako ne sudjeluju ni u kakvoj stalnoj opskrbi, ako nisu u stanju uzdržavati se dohotkom svog imetka ili svoje plaće te ako ih je sasvim ili djelomice financijski uzdržavao mobilizirani muškarac.⁷⁰

U uputi je navedeno ukupno 20 točaka u kojima su opisani mogući korisnici državne potpore, okolnosti uslijed kojih se potpora može izgubiti te kako se potpore podižu. Prema točki 5, određeno je da dnevni iznos državne potpore za obitelj ne smije biti veći od dnevne zarade mobiliziranog muškarca, a prema točki 7, kako se pravo na potporu ne može prenijeti, založiti ili zaplijeniti u ime dugovanja.⁷¹ Prema točki 9, potpora se ukida

odbrana, 5. 8. 1914., 1.

68 HR-DAOS-173, kut. 6, „Naputak ministarstva financija br. 100.000/1914. u predmetu podupiranja bez uzdržavatelja ostalih obitelji onih, koji su u slučaju mobilizacije pridošli.“ U pitanju je zakonski članak XI. iz 1882. „o načinu podupiranja, koje na temelju 5. zak. čl. XXVII. iz 1880. pripada bez podpore ostalim obiteljima trajnih dopusnika, pričuvnika, doknadnih pričuvnika, domobrana i inih ovlaštenika, pozvanih u slučaju sprema“ te zakonski članak iz 1912. o obrambenoj sili koji se temeljio na zakonskom članku XL. iz 1868. o obrambenoj sili. HR-DAOS-173, kut. 6. „Naredba br. 58.819 dr. baruna Škerleca, Zagreb, 16. 8. 1914.“

69 HR-DAOS-10, kut. 6434 e, „Isplatnica za obitelj uslijed mobilizacije pridošlog Pavolović Miloš, Budimpešta 1914“, str. 3.

70 Treba spomenuti da pravo na potporu nisu imali članovi obitelji muškaraca koji su se u trenutku proglasa rata već nalazili u vojnoj službi. Pokazuje to slučaj Martina Frücka, čija obitelj nije dobila potporu jer je on u trenutku mobilizacije već vršio vojnu dužnost. U sačuvanoj žalbi, Marin je evocirao domoljubne emocije i osjećaj empatije:

„Ja koji neprestano od godine 1912. vjerno služim i borim se za kralja i milu domovinu, ne mogu gledati da mi stara majka i supruga u ovo ratno doba i na velikoj skupoci od nužde i gladi skapava, već se utičem visokom kr. ug. Ministarstvu u zakrilje koje pokorno molim mojoj ubogoj majci i supruzji smilovati se (...)“. Budući da mu je gradsko poglavarstvo uskratilo potporu, Martin je žalbu naslovio na kr. ug. Ministarstvo za zemaljsku obranu. HR- DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Frück, Molba Martina Frücka Visokom kr. ug. Ministarstvu za zemaljsku obranu, Osijek, 2. 2. 1917.“

71 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Isplatnica za obitelj uslijed mobilizacije pridošlog Morić Fürst, Budimpešta 1917“, str. 4.

za cijelu obitelj ako je mobilizirani muškarac „pobjegao od svoje čete, ako su pridošloga osudili na tešku tamnicu ili na kaznu veću od ove, ako je obitelj došla u tako povoljne materijalne prilike, da više ne potrebuje potpore, ili ako se pozvanik kući vrati. Glede pojedinih članova obitelji pak prestaje potpora ako umre član obitelji, koji učestvuje u potpori, ako isti istupi uslijed ženidbe ili ine okolnosti iz obitelji, ili ako dođe u tako povoljne prilike da više ne potrebuje potpore“.⁷²

Prema točki 16, iznos potpore mijenjao se „ako se u obitelji, ovlaštenoj na potporu, dogodi slučaj smrti, ako se međutim rodi dijete, ako koje dijete međutim navrši osmu godinu života, ako pojedini članovi uslijed ženidbe ili ine okolnosti istupe iz obitelji, te se za njihovo uzdržavanje na ini način skrbi, ako koji član obitelji dođe u tako povoljne materijalne prilike, da više ne potrebuje potpore, ako obitelj međutim dođe do vlastite stambene kuće ili besplatnog stana, konačno, ako pojedini članovi obitelji, koje dosele nije pridošli uzdržavao ili koje nije sasvim uzdržavao pridošli, dođu međutim u takov položaj, da bi djelomice ili sasvim upućeni bili na uzdržavanje po pridošlome. Ako ma koji od navedenih slučajeva nastupi, dužna je to na podizanje potpore ovlaštena osoba odmah prijaviti“.⁷³

Izvanbračna djeca imala su pravo na potporu čak i ako ih otac nije priznao ili ako je tražio ukidanje dodijeljene im potpore, pod uvjetom utvrđivanja zajedničkog života majke, djeteta i muškarca u trenutku njegove mobilizacije.⁷⁴ Osim povratkom mobiliziranog muškarca, potpore su se gubile ustanovljenjem dostatne financijske situiranosti (posjedovanje nekretnina, bavljenje poslovima koji su mogli donijeti zaradu koja bi bila procijenjena dovoljnom za život) ili, primjerice, slanjem djece na čuvanje kod drugih članova obitelji uz uskraćivanje prosljeđivanja potpore koja je dodijeljena za to dijete.

Zanimljivo je da se potpora nije gubila ako je počinjeno lakše kazneno djelo. Supruga Pave Althamera, Marija Althamer, osuđena je na tri mjeseca zatvora zbog krađe rublja u osječkom svratištu „Central“, pa joj je potpora obustavljena samo za vrijeme njezinog boravka u zatvoru jer u istom ima cijelu opskrbu. Potpora se nastavila čim je dotična puštena na slobodu.⁷⁵

⁷² Isto, str. 4.

⁷³ Isto, str. 6.

⁷⁴ HR-DAOS-10, kut. 6434e, „Korespondencija Cvetković, Zapisnik sastavljen kod poglavar. Slob. i kr. grada u Osijeku, 18. 10. 1916.“

⁷⁵ HR-DAOS-10, kut. 6434 c, „Korespondencija Althamer, Uputni arak 1861.“

Korisnici državnih potpora dobili su iskaznice izdane od strane gradske blagajne koje su trebali čuvati i s kojima su dva puta mjesečno podizali državne potpore. Za utvrđivanje pripadnosti pri prijavljivanju za potporu vidljivo je da su korišteni razni dokumenti kao što su potvrde o stanovanju od stanodavca, potvrde o krštenju ili rođenju djeteta i slično. Državne potpore nastavile bi se isplaćivati još šest mjeseci nakon smrti mobiliziranog muškarca (ako je poginuo zbog ratne službe) kako bi se olakšala financijska situacija obitelji, a ista je nakon tog perioda imala pravo na vojnu mirovinu.

Žalbe na uskraćivanje ili umanjivanje državne potpore

Nezanemariv broj žena, opravdano ili neopravdano, iskazao je veliko nezadovoljstvo što su im državne potpore ukinute ili umanjene, a slično su se osjećali i njihovi mobilizirani supruzi koji su i sami slali molbe ili osobno dolazili u urede gradske uprave. Sustav državnih potpora postao je tako briga, a ne rasterećenje za mobilizirane vojnike. Jedan od problema koji se nametnuo bio je uskraćivanje potpora zbog poboljšanog materijalnog stanja žene kao posljedica upravljanja obrtom ili trgovinom mobiliziranog supruga, što su neke žene smatrale nepravednim.

Pokazuje to slučaj Elizabete i Michaela Erhardta. Premda je kod gradskog poglavarstva u Osijeku Elizabeta prvotno bila uvrštena u listinu za državnu potporu, kraljevsko financijsko ravnateljstvo u Osijeku ukinulo joj je potporu jer je nastavila voditi suprugov obrt, iako je među obrtnicima i prije rata bilo mnogo siromašnih što je ratni period samo dodatno naglasio. Tada 40-godišnja Elizabeta, prema vlastitom svjedočanstvu, doista je pokušala nastaviti voditi mužev obrt u 1915. godini, ali ga je nakon nekog vremena zatvorila zbog nedostatka radne snage i skupoće održavanja kovanja koje je u konačnici, prema vlastitom svjedočanstvu, i prodala.⁷⁶ Kako bi preduhitрила inspekciju, istaknula je i da njezin suprug i ona posjeduju kuću uz napomenu da istu neće moći zadržati jer nije u stanju platiti porez i kamate.⁷⁷ Elizabeta u svom pojašnjenju nije posezala za dugačkim i emocionalnim pojašnjenjima, već je kratko i eksplicitno opisala vanjske pro-

⁷⁶ Michael Erhardt bio je po zanimanju foringaš (prijevoznik sa zaprežnim kolima).

⁷⁷ HR-DAOS-10, kut. 6434 f. „Korespondencija Erhardt, Gradski pripomoćni ured u Osijeku, Broj 311., Predmet: Erhardt Mijo, Zapisnik od 2. ožujka 1915., 25. 3. 1915.“

bleme uslijed kojih joj se vođenje suprugovog obrta nije isplatilo. Pismeno se javio i njezin suprug, koji je također šturo i direktno naveo da njegova supruga ima pravo na potporu zbog njegove mobilizacije i zamolio da joj se ista i dodijeli.⁷⁸ Premda nemamo siguran podatak da joj je potpora u konačnici doznačena, gradsko poglavarstvo utvrdilo je istinitost njihovih navoda i to saznanje prosljedilo kraljevskom financijskom ravnateljstvu u Osijeku.⁷⁹

Rozaliji Cicer državna potpora prvotno nije doznačena jer se nastavila baviti vrtlarstvom, obrtom svog muža, ali ona se žalila da s četvero djece i starim djedom teško može živjeti od zarade u tom obrtu, kao i da je njezin muž zapravo zarađivao uređujući tuđe vrtove. Utvrđivanjem stanja na terenu, potpora joj je u konačnici pripala.⁸⁰ „Surogatski suprug“ tako je pokazao sluh za određene razlike u mogućnostima vođenja obrta od strane žena, a vidljivo je da je olakotna okolnost često bila i prisutnost djece u obitelji.

Evidentno je to i u drugim sličnim slučajevima. 26-godišnja Etelka Dencinger izgubila je pravo na potporu jer je nakon suprugove mobilizacije nastavila raditi u njegovom cipelarskom obrtu i prodavati robu na nedjeljnom sajmu u Gornjem gradu. Nakon njezine žalbe, ista joj je ipak bila samo snižena jer zarada nije bila stalna, a bilješka u korespondenciji ukazuje i na činjenicu da je Etelka najavila zatvaranje obrta.⁸¹ Primjer Etelke Dencinger (kao i Elizabete Erhardt te Rozalije Cicer) pokazuje da je rat potaknuo supruge obrtnika da same preuzmu „tjeranje obrta“ tijekom rata, što implicira njihovu neposrednu uključenosti u rad tih obrta i prije rata.⁸² Ipak, poteškoće s pronalaskom pomoćne radne snage uslijed sve

78 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Erhardt, Molba Mihaela Erharda puč. Ustaše u Vinkovcima Veleslavnom kr. financijskom ravnateljstvu u Osijeku, 12. 6. 1915.“

79 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Erhardt, Gradski pripomoćni ured u Osijeku, Broj 311., Pismo Kr. financijskom ravnateljstvu u Osijeku, 25. 3. 1915.“

80 HR-DAOS-10, kut. 6434 e, „Korespondencija Cicer, Zapisnik Gradskog pripomoćnog ureda u Osijeku od 17. travnja 1915., broj 594., 1. lipnja 1915.“

81 HR-DAOS-10, kut. 6434 e, „Korespondencija Cicer, Zapisnik Gradskog pripomoćnog ureda u Osijeku od 17. travnja 1915., broj 594., 1. 6. 1915.“; HR-DAOS-10, kut. 6434 e, „Korespondencija Cicer, Prijepis zapisnika Gradskog pripomoćnog ureda u Osijeku Kr. financijskom ravnateljstvu, broj 594., 1. 6. 1915.“. Dok je nekima zbog poslovanja samo smanjena, bavljenje trgovinom koštalo je Anu Dettling i njezinu svekrvu čitave potpore, a potonja se na tu činjenicu žalila poglavarstvu u lipnju 1915. godine. HR-DAOS-10, kut. 6434 e, „Korespondencija Dettling, Zapisnik Gradskog pripomoćnog ureda u Osijeku od 1. lipnja 1915., broj 644, 1. 6. 1915.“

82 U periodu prije rata nije bilo neuobičajeno da udovice nastave voditi radnju pokojnog supruga, a u nekim slučajevima i da ju vode vrlo uspješno. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća nije bio zanemariv

veće mobilizacije radno sposobnih muškaraca i mladića, kao i rast troškova različitih namirnica, sirovina i proizvoda važnih za vođenje obrta, stvorio je nepovoljnu situaciju u kojoj se nekim suprugama mobiliziranih muškaraca više isplatilo zatvoriti obrt i moliti za državnu potporu.

Karolina Marković pojašnjavala je da je nastavila voditi trgovinu svog supruge u nadi njegovog skorog povratka iz rata, ali da ju je ta odluka dovela do gorih financijskih nevolja:

„Istina je da ja u Vinkovačkoj ulici kbr. 11 imam na mom imanju špecerajsku kreizlerei nu isti krajzlerei je moj suprug prije odlaska u rat snabdijevao svim potrebnim. Ja kao ženska koja se tako kazati ništa u trgovinu ne razumijem, mislila sam da će taj rat samo 6 mjeseci trajati i tako sam sve to dublje i dublje zalazila plaćajući horentnu stanarinu za koju sam dva puta povisivana bila i to sve samo zato da kada mi se muž povrati da ima svoju radnje te da time moja njegova i naše djece egzistencija bude spašena. Nu na žalost taj rat traje predugo. Pa ako nam se sada još za vrijeme ne pruži podpora to smo izvrzeni za ista propasti. Našim (nečitko) filira što smo u tu radnju uložili izgubili smo a kuće gazda će nas baciti van i tako će ju tri osobe za to stradati što im je glava obitelji otišao da izvrši svoju najsvetiju i najuzvišeniju dužnost.“⁸³

Ističući da je, takoreći, samo obična žena, Karolina Marković željela je umanjiti „ozbiljnost“ svog privređivanja, računajući na postojeće predrasude o manjoj vrijednosti ženskog rada (koja se, između ostalog, očitovala i u njihovoj manjoj plaći diljem Europe). Kao znak poštovanja svom „surogatskom suprugu“, Karolina je koristila i propagirani patriotski diskurs kojim

ni broj žena koje su samostalno vodile obrt. Godine 1910., uz porast samostalnih obrtnica, u Zagrebu je značajan i rast pomoćnih radnica u obrtu, a isti trend vidljiv je i u trgovini. Sve brojnije pomoćne radnice u trgovini i obrtu, kao i još brojnije sluškinje, bile su svjedočanstvo privredne afirmacije žena u gradovima Banske Hrvatske na tragu modernizacijskih procesa u Monarhiji. (Iveljić, 284-288). Uvidom u Kraljevski statistički godišnjak iz 1913., pronalazimo podatak da su se 1910. godine žene kao samostalne obrtnice najviše pojavljivale kao gostioničarke, a zatim kao mlinarice, švelje i krojačice. Što se tiče Osijeka, u istom godišnjaku pronalazimo podatak da je 1910. u gradu u obrtu zaposleno 4346 muških privrednika te 1265 žena privrednica (Statistički godišnjak, 1917, 68-71). Što se tiče produkcije obrta tijekom rata, treba spomenuti da je 1915. godine država nekim obrtima dodijelila potporu, premda i dalje u službi rata. Budući da su poskupile sve sirovine, odobreno je povišenje od 10% za narudžbe vojničkih cipela pa je time vjerojatno potpomognut rad postolara (Živaković-Kerže, 1999, 56).

83 HR-DAOS-10, kut. 6434 m, „Korespondencija Marković, Molba Karoline Marković slavnom gradskog poglavarstvu, Osijek, 4.4.1916.“ Karolina nije dobila potporu za sebe, ali ju je uspjela osigurati za svoje dvoje djece.

je pravdana mobilizacija, ističući da njezin suprug izvršava „najsvetiju“ i „najuzvišeniju“ dužnost. Koristeći pridjeve koji su originalno trebali izazvati želju za žrtvom i pokornošću među vojnicima, propagirani u tisku, školama i općenito tadašnjem društvu, ona je iste koristila kako bi izazvala empatiju prema vlastitoj situaciji. Premda je trgovinu nazvala i „svojom“ te ni prije rata nije bilo tako neuobičajeno da žene vode vlastite trgovine, najčešće trgujući pićem i živim namirnicama te još češće piljarskom robom na sajmovima (Iveljić, 2007, 286), ona je svoj neuspjeh u upravljanju objasnila izostankom „sposobnog“ muža koji je u prijeratnim okolnostima trgovinu opremao robom. Karolinino pismo upućuje, doduše, na još jednu važnu stvar. Prema njezinim riječima, radnju je nastavila voditi kako bi ista dočekala povratak njezinog muža. U slučaju zatvaranja radnje, smatrale su supruge, njihovo ponovno otvaranje povratkom supruga bilo bi značajno otežano. Moguće je, stoga, da su i sami supruzi tražili od svojih žena da nastave voditi trgovine ili obrte u nadi svog skorog povratka.

Slučaj Kate Jovanović govori što se smatralo dostatnom zaradom za život. Njoj nije dodijeljena potpora unatoč njezinim molbama i molbama njezinog mobiliziranog supruga 1916., 1917. i 1918. godine, kada se odlučila obratiti izravno Kr. hrv. slav. dalm. Zemaljskoj Vladi za unutarnje poslove u Zagrebu.

„(...) Do sada nisam dobila ni filira a mene isto to pravo pristoji koje i drugim ženama, jer nemam ni pokretnog ni nepokretnog imetka. Potpore dobivaju žene, koje imaju vlastitu kuću i posjed, onda zašto se mene odbija? Općinsko poglavarstvo bez nikakvog povoda moju potporu odbija, kako priključena odluka svjedoči, jer to, da moja opskrba osigurana je službom nije nikakav razlog. Od same potpore nikoja žena živjeti ne može, a općinsko poglavarstvo ženama kaže da državna potpora ne služi za opskrbu i mora još raditi, da na one velike skupocće izlaz mogla naći. (...)“⁸⁴

Kao služavki (u korespondenciji se ponegdje specifično spominje da je kuharica u kućanstvu jednog gospodina) bez djece i s opskrbom, Kati Jovanović odbijena je svaka žalba na uskraćivanje dodjeljivanja potpore. Budući da je za svoj posao dobivala 24 krune mjesečno, odlučeno je da nema potrebe da joj se dodijeli i državna potpora, a zanemaren je podatak da je

84 HR-DAOS-10, kut. 6434 h, „Korespondencija Jovanović, Molba Katarine Jovanović Slavnom kr. hrv. slav. Dalm. Zemaljskoj Vladi za unutarnje poslove u Zagrebu, Osijek, 3. 1. 1918.“

njezin suprug prije mobilizacije zarađivao prosječno 4 krune dnevno, čime je zasigurno značajno doprinosisio njihovom kućanstvu. Iz ovog je primjera vidljivo da potpore nisu zamišljene kao sredstvo održavanja životnog standarda na koji su supruge mobiliziranih vojnika navikle prije mobilizacije njihovih muževa, već mjera za preživljavanje. Ipak, kao što je Kata navela u svojoj žalbi, pravo na potporu imale su i žene koje su živjele u vlastitoj kući i na vlastitom posjedu, što je očigledno stvaralo osjećaj nepravde i ogorčenosti među onim ženama koje su kao služavke uglavnom živjele kod svog poslodavca. Ustroj državnih potpora tako je uspostavio apsurdni poredak u kojem žene s dna ekonomske ljestvice poput služavki nisu imale pravo na potporu. Iste su na takvim poslovima često bile zaposlene upravo zbog težih ekonomskih situacija, kao i zbog činjenice da je šaroliko zanimanje kućne službe bilo jedno od rijetkih privrednih grana koja je bila dostupna širim slojevima stanovništva, napose ženama bez bolje naobrazbe (Horvat, 2021, 337). Kuharice su, pak, smatrane specijaliziranim službama i njihova je potražnja bila veća od „djevojaka za sve“, što je možda bilo i dodatnim razlogom zašto je Kati molba odbijena.

Osim već spomenutog slučaja Michaela Erhardta u kojem je vidljivo da su mobilizirani muškarci bili itekako upoznati s problemima u kojima su se njihove supruge i majke našle oko ostvarivanja prava na potpore, zanimljivi su i slučajevi gdje su se muškarci zalagali za ukidanje potpora svojim odabranicama. Takav je slučaj Jozе Cvetkovića iz Osijeka. Potporu je za njegovu mobilizaciju podizala njegova „bivša priležnica“ Smilja Komljenović i to za dijete Macu Komljenović u dnevnom iznosu od 32 filira. To je Jozo Cvetković vidio kao nepravедno dodjeljivanje potpore te je u listopadu 1916. godine osobno došao u gradsko poglavarstvo i zatražio da se potpora ukine. Naveo je da je Smilja rodila sedam mjeseci otkako je počela živjeti s njim, da je prije njega „imala i drugih švalera“, da je njegovu kuću napustila čim je otišao u vojsku te da on to dijete ne priznaje. Usto je tražio potporu za svoje roditelje, koji su kao i on, inače radili na pustari gosp. Stjepana Florcchutza.⁸⁵ Potporu za roditelje je dobio, no potpora za izvanbračno dijete nije obustavljena jer je zaključeno da za to nema razloga. Vidljivo je, dakle, da osjećaj ili hinjenje osjećaja nepravde nije bilo prisutno samo među pojedinim članovima obitelji na pozadinskoj fronti

⁸⁵ HR-DAOS-10, kut. 6434 e, „Korespondencija Cvetković, Zapisnik od 18. listopada 1916. sastavljen kod poglavarstva slob. i kr. grada u Osijeku, 18. 10. 1916.“

već su ga osjećali i sami vojnici. Neki su se pritom, poput Stjepana Florcc-hutza, uz sve svoje vojne obaveze svejedno potrudili ukinuti potporu koja se dodjeljivanja u njihovo ime onim članovima obitelji koje su smatrali ne-zaslužnima. Želeći prikazati svoju partnericu kao ženu upitnog moralnog karaktera i šarolike prošlosti, Jozo je želio kazniti Smilju i njezino dijete, no „surogatski suprug“ bio je manje emocionalan. Činjenica da je Smilja s djetetom živjela kod Stjepana u trenutku njegove mobilizacije bila je dovoljna da se djetetu doznači pravo na potporu.

Molbe za povišenjem iznosa potpora

Korisnice bilo kakvih vrsta potpora za obitelji mobiliziranih muškaraca vrlo su se brzo našle na udaru javnosti.⁸⁶ Lokalni tisak u Osijeku pisao je o navodnoj rastrošnosti supruge, o njihovom „bacanju novca“ na kino i kazalište te druge oblike „luksuza“, a tražilo se i da se potpore snize onim korisnicama potpore koje na gradskoj tržnici prodaju namirnice po pre-skupim cijenama.⁸⁷ Opisi financijskih situacija u molbama mnogih žena korisnica državnih potpora (osobito onih koje su imale mladu djecu) osli-kavali su, pak, drugu krajnost.

Kao majka troje djece od kojih je najmlađe u trenutku žalbe imalo 3 mje-seca, Marija Felenz u listopadu 1915. godine navela je da joj dodijeljeni dnevni iznos državne potpore od 1 krune i 96 filira nije dovoljan za život, ističući u molbi da samo jedna litra mlijeka košta 36 filira. U molbi za po-višenjem potpore navela je da je gladna, da ne može raditi jer su joj djeca još mlada te zamolila veću novčanu potporu barem za dojenče.⁸⁸ Nakon negativnog odgovora, molbu je ponovila i u prosincu 1916. godine, kad

86 Već krajem rujna 1914., osječki gradonačelnik Ante Pinterović prekorio je one koji zloupotrebljavaju potpore poglavarstva i odbora za podupiranje oskudnih porodica mobiliziranih pričuvnika, doknadnih pričuvnika i pučkih ustaša i dopusnika. Ne iznoseći način utvrđivanja, gradonačelnik je putem lokalnog tiska prenio saznanje da razne supruge i članovi obitelji ne upotrebljavaju novčane potpore na pravilan način jer se počaste kino predstavama, pićem i sličnim stvarima. Upozorenje je završeno prijetnjom da će se u takvim slučajevima potpora obustaviti. „Zloupotreba potporama za obitelji vojnih obvezanika u boju“, *Narodna obrana*, 26. 9. 1914., 4. Ovaj fenomen, koji se javio u svim zaraćenim zemljama Europe, poprimio je intenzivniji oblik u Njemačkoj, osobito od 1916. kada je pomorska blokada dovela do ozbiljne nestašice namirnica (Daniel, 1997, 173).

87 „Skupoća“, *Hrvatska obrana*, 10. 7. 1915., 6.

88 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Felenz, Molba Marije Felenz, Splavarska ul. br. 78, 20. 10. 1915.“

joj je potpora iznosila 2 krune dnevno. Navodeći da je slaba i boležljiva, da su joj djeca u zimsko vrijeme gola i bosa te gladna, kao i da se za posao obratila u tvornicu žigica, gdje su joj rekli da je previše slaba. Molila je ponovno za povećanje potpore obraćajući se direktno gradonačelniku Anti Pinteroviću: „čuvši za Vaše dobro srce spram sirotinji, te sklapam muke moleći Vas ponizno, da ne gladujemo, gđe nam hranitelj gine za kralja i domovinu“.⁸⁹ Gradski pripomoćni ured obavijestio je gradsko poglavarstvo da Marija Felenz osim državne potpore dobiva i od tog ureda mjesečno potporu od 15 kruna, stoga je odgovor napisan u siječnju 1917. godine ponovno bio negativan.⁹⁰ Kalkulacija maksimalne potpore bila je jača od apela na suosjećanje prema siromašnoj supruzi požrtvovnog vojnika, kakvom se Marija predstavila. Nažalost, Marijine su okolnosti doista bile loše te je ona od bolesti preminula prije kraja rata. Zbog toga se gradskom poglavarstvu u listopadu 1918. godine za financijsku pomoć javila njezina majka koja je preuzela brigu nad svojim unucima.⁹¹

Slične probleme navela je i Helena Böhm u molbi kraljevskom financijskom ravnateljstvu u Osijeku u travnju 1915. godine:

„Velemožni gospodine, mjeseca kolovoza 1915. pozvan mi je suprug pod oružje kao vojnik, ja sam iz pripomoćnog ureda dobivala 10 K nedjeljno kao pripomoćne potpore, a kad je uslijedila državna potpora, dobivam sada 30 forinti mjesečno, a imam šestero sitne dječice, najstarije mi je 12 godina staro, a najmlađe 8 mjeseci. Ja sa tom potporom apsolutno kod te skupoće živjeti ne mogu jer sama nisam za nikakovi rad jer su mi noge otečene da jedva hodam. Meni je nanešena nepravda uslijed te potpore tražila sam i tražim cijelo ovo doba da mi se suvišak nadoknadi, jer ja evo ginem, i kuća mi je bez kruha, ja gladujem zajedno sa mojom sitnom dječicom, dužna sam već u svakom dućanu i ne dobivam (nećitko) više na vjeru. Pa molim ponizno Velemožnost Vašu, da se Vi za mene sirotu zauzmete, jer sam izložena najvećoj nesreći, ja

89 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Felenz, Molba Marije Felenz, Splavarska ul. broj. 78, 13. 12.

90 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Felenz, Priopćenje Gradskog pripomoćnog ureda u Osijeku gdje Mariji Felenz, 8. 1. 1917.“

91 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Felenz, Molba Mare Žager, Splavarska ul. 76, 23. 10. 1918.“

i moja dječica, sklapam ruke pred Vašom Visokom osobom, kao majka moleći za svoju sitnu dječicu kruha i pomoći.

Mogu Vam i navesti imena onih žena koje imaju samo dvoje djece, a dobije 45 forinti mjesečno itd. (...)“⁹²

Helena je kroz čitavu žalbu isticala nemogućnost izvršavanja uloge majke zbog skupoće u gradu i nemogućnosti za zaradom uslijed teškog zdravstvenog stanja. Za slučaj da poniznost i bijednost koju je iskazivala u pismu ne urod plodom, Helena je gradskim ocima dala do znanja da je upućena u situacije drugih žena koje su, dakle, dobivale više novca za manje članova obitelji. U molbi nije navela imena takvih žena kao argument za povišenje potpore (ako je takvih doista i bilo) te je primarna argumentacija bila vezana za broj članova njezine obitelji i njihovo ekonomsko stanje. Gradsko poglavarstvo odlučilo je predložiti Helenu za dodjeljivanje državne potpore u iznosu od 3 krune i 50 filira kraljevskom financijskom ravnateljstvu u Osijeku već sljedećeg mjeseca. Helena se ponovno osjećala zakinjuto 1917. godine i poslala vlastitu računicu i iznos potpore koji bi joj bio dostatan za život. Žalba se isplatila, te je ponovno predložena za povišenje potpore.⁹³ Vidljivo je, kao i u slučaju služavke Kate Jovanović koja se žalila što potporu dobivaju žene koje posjeduju nekretnine, da je u gradu vladala atmosfera međusobnog motrenja, uspoređivanja i prokazivanja koja se javila i u drugim gradovima Austro-Ugarske tijekom rata (Judson, 2016, 445).

Slučajevi Marije Felenz i Helene Böhm svjedoče i o važnosti ženine majčinske uloge u društvu i obitelji prilikom traženja pomoći od organa vlasti. Isticanjem nemogućnosti izvršavanja dužnosti majke, kako to primjećuje Healy, žene su društveno nametnutu važnost majčinstva kao uzvišenog ženskog poziva pokušale iskoristiti kao „instrument protesta“ (Healy, 2004, 174). Uspješnost te svjesne ili nesvjesne taktike u Osijeku varirala je od slučaja do slučaja.

Na nedostatnost potpora nisu se žalile samo žene s malenom djecom. Bolest kao argument za nemogućnost pronalaska dodatne zarade, čime bi se riješio problem nedovoljnog iznosa potpore, bio je nerijetki razlog za

92 S obzirom da pismo datira iz travnja 1915., na početku dokumenta potkrala se greška te je mobilizirani muškarac zasigurno u vojsku otišao u kolovozu 1914. godine, a ne 1915. godine. HR-DAOS-10, kut. 6434d, „Korespondencija Böhm, Molba Helene Böhm Strossmayerova ul. broj 102., 19. 4. 1915.“

93 HR-DAOS-10, kut. 6434 d, „Korespondencija Böhm, Molba Helene Böhm Strossmayerova ul. broj 102, 10. 5. 1915.“

traženje povišenja potpore uslijed sve veće skupoće života. Tako je Marija Altgajer, koja je potporu dobivala zbog mobilizacije sina Stjepana, u travnju 1916. godine tražila povišenje potpore pozivajući se na liječničku potvrdu o nesposobnosti za rad.⁹⁴ Takve tvrdnje nisu se uzimale zdravo za gotovo. Kao odgovor, grad je na Marijinu kućnu adresu poslao inspekciju iz tadašnjeg gradskog fizikata koji je zatim šturo izvijestio poglavarstvo da je 52-godišnjakinja radno sposobna. Odgovor na molbu za povišenjem državne potpore bio je, sukladno tome, negativan.⁹⁵

Slučajevi bračne nevjernosti supruge mobiliziranih vojnika

Životi supruge mobiliziranih vojnika korisnica državnih potpora bili su pod konstantnim nadzorom i povećalom. Ozbiljno su se (premda ne i olako) shvaćale dojave ili saznanja o „nemoralnom“ ili „raskalašenom“ ponašanju, što je katkad bilo popraćeno i optužbama o zanemarivanju djece. Premda su sačuvane prijave uglavnom anonimne, te je tek pokoji put vidljivo da se radi o kakvom susjedu ili susjedi koji bi razgovarali s gradskim činovnikom prilikom njegove provjere stanja na terenu, bilo je slučajeva kada su prijave stizale od članova uže i šire obitelji.

No, kako su gradske vlasti mogle utvrditi da pojedina žena vodi tzv. nemoralan život? Ako je prijavljena ili „sumnjiva“ žena bila na liječenju, tražen je izvještaj iz bolnice i/ili izvještaj kraljevskog redarstva je li žena bila prijavljivana ili poslana na pregled na kakvu spolnu bolest. Potvrde iz bolnice da je žena liječena od spolne bolesti uzimale su se kao samorazumljivi dokaz njezine krivnje. Činjenica je, doduše, da su spolne bolesti ženama donosili i vojnici na dopustu s bojišta, a postojali su i slučajevi kada bi supruzi branili svoje žene koje su bile na liječenju od „bludobolje“ i zahtijevali da one nastave dobivati potporu.⁹⁶

94 HR-DAOS-10, kut. 6434 c, „Korespondencija Altgajer, Molba Marije Altgajer velemožnom gospodinu dr. Anti Pinteroviću gradonačelniku slob. i kr. grada u Osijeku, 28. 4. 1916.“

95 HR-DAOS-10, kut. 6434 c, „Korespondencija Altgajer, Spis broj 14242-1916/2023-VI., Odgovor gospodji Mariji Altgajer u Osijeku, Kuhačeva ul. 6., 20. 5. 1916.“

96 U iskazu Kraljevske zemaljske vlade o broju „bludobolnih“ osoba u osam najvećih javnih bolnica za razdoblje od 1913. do 1916. koje je objavio *Liječnički vjesnik* 1918. godine, 1913. godine liječeno je 1254 bludobolnih žena, 1914. godine njih 1243, dok ih je 1916. godine bilo 2046. Kako je tumačeno u časopisu, iako je statistika pokazala da je došlo do smanjenja oboljelih muškaraca i povećanja oboljelih žena, mladi muškarci koji su tradicionalni činili najveći broj „bludobolnih“ su nakon mobilizacije spali pod statistiku vojnih bolnica. PEJČIĆ, „Suzbijanje spolnih bolesti.

Prilikom revizije, Eva Albert, supruga Janoša Alberta, prijavljena je u svibnju 1917. godine zbog nemoralnog života s vojnicima, ali i zbog činjenice da jedno od troje djece za koju dobiva potporu uopće ne živi s njom nego s njezinim šogorom. Kraljevsko redarstveno povjereništvo za grad Osijek izvidjelo je situaciju i obavijestilo 22. svibnja 1917. godine gradsko poglavarstvo da se Eva Albert „ne bavi nemoralnim životom“ te kako je jedno od troje djece samo „na nekoliko dana“ poslano kod njezinog šogora u Laslovo kako bi joj bilo „lakše živjeti sa ostalom djecom, pošto od 60 kruna mjesečno potpore nije u stanju sebe i troje djece na ovoj skupoći uzdržavati i stanarinu plaćati“.⁹⁷ Kako bi se ipak sa sigurnošću utvrdilo vodi li Eva nemoralan život, zatražen je izvještaj osječke bolnice s kojim je razlogom i zbog koje bolesti dotična bila na liječenju. Odgovor bolnice da je Eva bila liječena od „blennorrhoe“, ali i iskaz šogora da dotična ne šalje novce za sina koji se nalazi kod njega, rezultirali su umanjnjem potpore za nju i spomenuto dijete, no ne i za drugo dvoje djece.⁹⁸

U anonimnoj prijavi protiv dvije sestre, Olge Kampf i Anne Endrich, prijavitelj je smatrao da obje uživaju potporu nepotrebno jer nisu u neimaštini, zahtijevajući da im se ista uskrati. U zadnjoj rečenici prijavitelj je nadodao da Olga Kampf vodi „nemoralan život“, ne precizirajući više od toga.⁹⁹ Izvidom u stanje nije se moglo utvrditi da prozvana doista vodi takozvani nemoralan život. Štoviše, u vrijeme prijave Olga Kampf je živjela sa svojim ocem. U konačnici, nitko od njihovih susjeda nije potvrdio da je svjedočio kakvim sumnjivim situacijama niti je postojao trag o bolničkom liječenju.¹⁰⁰

Ana Valent zbog „nemoralnog“ je života izgubila pravo na potporu nakon što je Kraljevsko redarstveno povjereništvo ispitalo istinitost glasina o njezinom životu „koji nije doličan udatoj ženi“. U sačuvanom izvještaju je posebno istaknuto da Ana nema samo jednog ljubavnika, već da „pušta

Izvrješće kr. zem. Zdravstvenog vijeća iz sjednice od 19. travnja 1918.“, 193.

97 HR-DAOS-10, kut. 6434 c, „Korespondencija Adam/Albert, Priopćenje kr. redarstvenog povjereništva za grad Osijek Gradskog poglavarstvu u Osijeku, broj 11.364/1917, 22. 5. 1917.“

98 Izraz „blennorrhoea“ ili blenoreja označava sluzavo-gnojno izlučivanje iz mokraćne cijevi i može biti sinonim za gonoreju. HR-DAOS-10, kut. 6434 c, „Pismo Ravnateljstva Huttler-Kohlhoffer-Monspergerove zakladne bolnice broj 869./1917. o bolesti Albert Eve, Osijek, 26. 6. 1917.“; HR-DAOS-10, kut. 6434 c, „Korespondencija Adam/Albert, Obavijest Evi Albert o sniženju potpore za nju i dijete.“

99 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Endich, Prijava sirotinjskom uredu gosp. senatoru Belajčiću slob. grada Osijek, Osijek, 24. 7. 1917.“

100 HR-DAOS-10, kut. 6434 f, „Korespondencija Endich, Izvid Bogojević, Osijek, 18. 9. 1917.“

sebi vojnike u stan“. Kako je ovo utvrđeno nije navedeno. Njezina žalba u kojoj je navela da su optužbe o njezinom životu izmišljotine koje su neki ljudi prenijeli njezinom mužu dok je bio na dopustu nije uvažena.¹⁰¹

O „surogatskom suprugu“ i nezadovoljnim suprugama

Molbe i žalbe upućene lokalnim organima vlasti u Osijeku svjedočanstva su osjećaja „prava“ na potpore među ženama i, štoviše, „prava“ na dostatne financijske iznose potpora u skladu s rastućim troškovima života. Taj je osjećaj, dakako, bio daleko od opravdanog jer su se potpore dodjeljivale samo u slučaju dokazivanja prethodne financijske ovisnosti o mobiliziranom suprugu (odnosno ocu/sinu), a dodjeljivanje je ovisilo i o ekonomskoj situaciji obitelji.

Teško je donositi sudove o financijskim realnostima žena koje su se žalile na navodno nepravedno postupanje nadležnih organa vlasti i nedostatnost potpora, no činjenica je da su četiri ratne godine u Osijeku obilježili učestali problemi s inflacijom, nestašicama i sveopćim osiromašivanjem stanovništva.¹⁰² Tome je od samog početka rata doprinijela činjenica da je grad bio važno mobilizacijsko središte u Slavoniji što je značilo konstantni priljev velikog broja muškaraca iz okolice, a kasnije i sve češćim i dužim periodima nestašica određenih namirnica čime one značajno poskupljuju. U glavnom gradu Banske Hrvatske, Zagrebu, između 1914. i 1916. dolazi do pada u proizvodnji, brojni pogoni bivaju zaustavljeni, a smanjuje se i broj obrta te je takva sumorna slika značila i manje poslovnih mogućnosti za žene (Ograjšek Gorenjak, 2014, 80-81). Osječki slučaj pokazuje da premda su neke supruge mobiliziranih vojnika željele nastaviti raditi u obrtima svojih supruuga, često su se zbog poteškoća u poslovanju odlučivale za njihovo zatvaranje i potraživanje državne potpore. Iz toga proizlazi da je postojanje potpora doprinijelo zatvaranju pojedinih obrta i trgovina tijekom rata, a time i goroj ekonomskoj slici grada. Štoviše, nastala je situacija u kojoj su neke žene odlučile zatvoriti obrte svojih supruuga kako

101 HR-DAOS-10, kut. 6434 r, „Korespondencija Valent, Osijek, 1916.-1917.“

102 Važno je, ipak, napomenuti da je u drugoj polovici rata donesen novi naputak kojim je uređen sustav dodjeljivanja državnih potpora, pa je u gradovima za jednog (prvog) obiteljskog člana mjesečna ratna potpora od 1917. iznosila 42 kune. Kako je ovaj naputak implementiran tek treba istražiti.

bi mogle tražiti dodjeljivanje potpore, a žene nižeg ekonomskog statusa kojima iznos potpore nije bio dovoljan upućivane su u potražnju posla.

Država, tj. lokalne vlasti, i u osjećkom su slučaju preuzeli ulogu „surogatskog supruga“ pri uspostavljanju odnosa sa ženama korisnicama potpore, što je uključivalo penalizaciju, tj. gubitak potpore i u slučaju „nemoralnog“ ponašanja. U prokazivanju takvog ponašanja nisu sudjelovali samo anonimni građani već je pri dokazivanju krivnje korišten i zdravstveni sustav. Takvih slučajeva u sačuvanoj korespondenciji ipak nema toliko puno da bi se ovim radom moglo zaključiti da se radilo o iznimno velikom problemu. Vijesti o sve brojnijim ilegalnim bludilištima koje su se javljale u onodobnom tisku impliciraju i što su vojnici radili u slobodno vrijeme, ali među sačuvanim korespondencijama ne uočavaju se primjeri korisnica potpore koje su ih vodile ili u njima radile.

Dodjeljivanje državnih potpore, premda je moglo djelovati kao sredstvo za očuvanje „domaćeg ognjišta“ zbog kojeg se vojnik navodno borio, u brojnim se slučajevima pokazalo nedostatnim načinom pomoći. Štoviše, nedostatnost se rješavala upućivanjem radno sposobnih žena na traženje financijske zarade i posla, očekujući od njih da istupe u javnu i radnu sferu. Tako je slika strpljive kućanice koja čeka svog muža ili sina izgubila na važnosti u praksi, kada presedan dobiva ženina radna sposobnost. Unatoč tome, ženina je „najvažnija uloga“ majke i domaćice i dalje bila propagirana u javnom diskursu. Tu su ulogu koristile i same žene prilikom pisanja molbi i žalbi kako bi opravdale svoju potrebu za pomoći od „surogatskog supruga“, stavljajući se u supružnički položaj i iskazujući nezadovoljstvo s njegovim postupcima.

Premda su obrađene tri najzastupljenije kategorije problema prilikom dodjeljivanja državnih potpore, specifično oni problemi koji su doveli do osjećaja zakirutosti i nezadovoljstva među suprugama (i u manjoj mjeri majkama) mobiliziranih vojnika do te mjere da su upućivali žalbe organima vlasti, izvori pokazuju da to nikako nisu bili jedini problemi s kojima su se korisnice potpore suočavale. Mnoge su probleme same prouzročile neprijavlivanjem, primjerice, promjena stanja na terenu (poput povratka mobiliziranog muškarca ili pronalaska novog posla), ali i prvobitnim prikrivanjem stvarnog stanja (poput posjedovanja nekretnina), što se otkrivalo revizijama i zbog čega su mnoge bile primorane vratiti značajne svote novca. Teško je procijeniti u kojoj je mjeri stanje na terenu učinkovito

provjeravano i točno utvrđeno prilikom svake izvršene revizije, no činjenica je da su provjere obavljane i da je u većini slučajeva „surogatski suprug“ svoje žene smatrao nevinima dok im se ne dokaže krivnja.

Zaključak

U analiziranoj korespondenciji uočavaju se primjeri iskazivanja nezadovoljstva zbog nedostatnosti iznosa potpore i nepravde zbog njezina uskraćivanja ili odbijanja njezina povisivanja, dvije važne kategorije problema koje su u analizi Maureen Healy u bečkom slučaju tijekom rata doprinijele generalnom osjećaju nezadovoljstva sa „surogatskim suprugom“, odnosno organima vlasti od kojih je lokalno stanovništvo očekivalo da održavaju relativno stabilne uvjete života na pozadini. Provedenim istraživanjem može se utvrditi da je sličan osjećaj općeg nezadovoljstva žena i obitelji s organima vlasti postojao i u manjim, perifernim mjestima Monarhije kakav je bio Osijek. Nemogućnost nošenja s krizama inflacije, nestašica potrebitih namirnica i drugi problemi s životnim uvjetima bili su važan aspekt konačne propasti Monarhije uslijed sve većeg nezadovoljstva stanovništva.

Treća analizirana kategorija problema s državnim potporama, koja je istaknuta zbog važnosti Osijeka kao vojnog središta, pokazala je da se u gradu doista „prokazivalo“ žene za koje se sumnjalo da su „nemoralne“, što se uglavnom odnosilo na „druženje s vojnicima“. Prijave su uglavnom bile anonimne ili su dolazile od susjeda, što je omogućilo organima vlasti da započnu istrage te potencijalno suspendiraju ili ukinu potpore ženama koje su optužene za nevjernost ili „raskalašeno“ ponašanje ako im je ista na neki način dokazana. Utvrđivanje takvog ponašanja oslanjalo se i na medicinske izvještaje, u slučaju liječenja žena od spolnih bolesti, pa je država imala potrebiti instrument pomoću kojeg je preuzela ulogu moralnog nadzornika nad privatnim životima korisnica potpora.

Ekonomska ovisnost žena o mobiliziranim muškarcima bila je ključan uvjet za stjecanje prava na potporu. Mnoge su žene, međutim, uslijed teških životnih uvjeta i rastuće skupoće namirnica pokušavale preuzeti obiteljski posao ili pronaći alternativne izvore prihoda, a uspjehom u poslu riskirale su smanjenje ili ukidanje potpore. Primjerice, kada su supruge mobiliziranih vojnika nastavile obavljati obrtničke poslove svojih muževa,

vlasti su to često tumačile kao dokaz financijske neovisnosti, bez obzira na tešku isplativost takvih poslova. U slučaju nedostatnosti iznosa potpore, s druge strane, žene lošijeg ekonomskog položaja upućivane su u pronalazak dodatnog izvora zarade. Ova ekonomska neizvjesnost pokazuje ambivalentnu ulogu državnih potpora, koje su istodobno bile pomoć i izvor dodatnog opterećenja za obitelji u ratnim uvjetima. Istovremeno potvrđuje i činjenicu da ne postoji homogeno žensko iskustvo, budući da ono također ovisi o čimbenicima poput ekonomskog položaja u društvu.

Ovaj se rad ograničio na neke probleme koje su opisivale ponajprije supruge i u manjoj mjeri majke mobiliziranih vojnika te sami vojnici prilikom dodjeljivanja ili uskraćivanja državnih potpora u gradu Osijeku. Nisu obrađeni problemi organizacije sustava dodjeljivanja potpora, teškoće s kojima se borila lokalna vlast prilikom revizije stanja i organiziranja ljudstva, odnosa između lokalne i centralne vlasti, problemi varanja žena s ruralnih područja, ili, što bi svakako moglo biti zanimljivo i na što izvori upućuju, specifični problemi žena koje su tijekom rata migrirale iz jednog mjesta u drugo. Osim toga, moguća su i poželjna istraživanja o percepciji korisnica državnih potpora u ratnom društvu analizom tiska na razini gradova ili čitave Banske Hrvatske radi analize kompleksnih emocija i stavova stanovništva koje je istodobno provodilo brojne humanitarne akcije radi pomoći obiteljima mobiliziranih vojnika i iskazivalo nezadovoljstvo načinom na koji su korisnice trošile državni novac. Buduća istraživanja imaju pred sobom mnoga neotvorena (pa ni odškrinuta) vrata koja vode ka drugim aspektima i pristupima tematici, čemu ovaj rad želi biti poticaj.

Neobjavljeni izvori

HR-DAOS-10: Hrvatska, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, fond 10, Gradsko poglavstvo Osijek.

HR-DAOS-173: Hrvatska, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, fond 173, Viša djevojačka škola Osijek.

Periodika

Pejčić, V. „Suzbijanje spolnih bolesti. Izvješće kr. zem. zdravstvenog vijeća iz sjednice od 19. travnja 1918.“, *Liječnički vjesnik* 40 (1918), br. 6: 191-195.

Novinski prilozi

Narodna/Hrvatska obrana (Osijek), 1914-1916.

Literatura

Aralica, T., Fofić, D. (2014) *Sesvete i sesvetsko prigorje u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.*. Sesvete: Muzej Prigorja.

Boban, B. (2006). *Stjepan Radić u vrijeme Prvog svjetskog rata*. Zagreb: Alineja.

Božić-Drljača, V., Jelaš, D. (2014). *Život u Osijeku u okolnostima Prvog svjetskog rata: katalog izložbe*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku.

Daniel, U. (1997). *The War from within. German Working-Class Women in the First World War*. New York, Oxford: Berg.

Fairclough, N. (2004). *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London, New York: Routledge.

Grayzel, S. R. (2002). *Women and the First World War*. Harlow: Longman.

Healy, M. (2004). *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press.

Herman, V. (1999.-2000.) Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historijskim časopisima u razdoblju 1945-1998. godine. *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 32-33, 491-498.

- Herman Kaurić, V. (2007). *Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914. – 1918*. Doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Herman Kaurić, V. (2020). Bibliografija izdanja o Prvom svjetskom ratu 1999-2019. *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest*, 52, 347-392.
- Horvat, K. (2021). *Kućna služinčad u Zagrebu 1880.-1914*. Zagreb: Srednja Europa.
- Hsia, K. (2002). *Victims' State. War and Welfare in Austria, 1868-1925*. New York: Oxford University Press.
- Iveljić, I. (2007). *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam international.
- Judson, P. M. (2018). *Povijest Habsburškog Carstva*. Zagreb: Sandorf.
- Marija Bistrica i njezini stanovnici u Prvom svjetskom ratu, Ogranak Matice hrvatske u Mariji Bistrici (<http://omh-marijabistrica.org/radovi/marija-bistrica-i-njezini-stanovnici-u-prvom-svjetskom-ratu/>) 12. 7. 2024.
- Ograjšek Gorenjak, I. (2014). *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*. Zagreb: Srednja Europa.
- Pedersen, S. (1993). *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State: Britain and France, 1914–1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije*. (1917). Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu.
- Škiljan, F. (2014). Molbe za državnu potporu stanovnika Hrvatskog zagorja u vrijeme Prvog svjetskog rata. *Hrvatsko zagorje: časopis za kulturu*, XX (1-2), 5-14.
- Todd, L. M. (2011). „The Soldier's Wife Who Ran Away with the Russian“: Sexual Infidelities in World War I Germany. *Central European History*, 44(2), 257–278.
- Živaković-Kerže, Z. (1999). *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918*. Osijek: Hrvatski institut za povijest – Zagreb, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek.

STATE SUPPORT SUBSIDIES FOR THE FAMILIES OF MOBILISED SOLDIERS DURING THE FIRST WORLD WAR IN OSIJEK

Abstract

Using the example of Osijek, this paper examines written complaints about state support subsidies during the First World War. By analysing the text of state support correspondence that can be found in the fond „Osijek City Administration“ at the State Archives in Osijek, the paper presents individual conflicts and situations that arose during the process of determining individual eligibility and support amounts, which led to dissatisfaction among the complainants. Beneficiaries of the subsidies claimed that the quantities allocated were insufficient to cover living expenses amid inflation, and those petitioners who were either denied support or received reduced amounts felt unjustly disadvantaged. Marital fidelity was one of the conditions under which support would be given, so the local government practised surveillance over certain aspects of the beneficiaries' (women's) private lives. Thus, the paper highlights the issue of moral oversight by the state.

Keywords: Osijek; State support subsidies; World War I; Wives of mobilised soldiers